

РОЗДІЛ 2

Освітній та соціальний капітал в контексті сучасних тенденцій відтворення людських ресурсів

2.1. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

До управління розвитком вищої освіти України можна застосувати різноманітні підходи, зокрема *системний*. *Система* (від грец. *systema* – ціле, складене з частин, з'єднання) – набір або комбінація елементів чи частин, які утворюють єдиний комплекс, спрямований на досягнення певної (єдиної для всього комплексу) мети [1, с. 14]. З огляду на це, *систему управління розвитком вищої освіти в умовах функціонування Європейського простору вищої освіти (ЄПВО)* можна розглядати як сукупність установ сфери вищої освіти та науки, які утворюють єдиний комплекс, спрямований на збільшення кількості та підвищення якості надання послуг вищої освіти відповідно до європейських стандартів. Така система є відкритою для взаємодії із зовнішнім середовищем. Її *ідея (місія)* – підготовка конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя. Мета системи управління розвитком вищої освіти в умовах функціонування Європейського освітнього простору трансформується в низку *завдань (цільових орієнтирів)*:

- створення умов для всебічного розвитку та самореалізації особистості;
- забезпечення потреб національного та міжнародного ринків праці в кваліфікованих фахівцях;
- інноваційний розвиток країни на основі економіки знань в умовах функціонування ЄПВО.

Ця система складається з двох підсистем: керуючої (суб'єкта управління) та керованої (об'єкта управління). Детально структуру системи відображено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Система управління розвитком вищої освіти України в умовах функціонування ЄПВО

Основним призначенням керуючої підсистеми (КМУ; МОН; галузевих державних органів, до сфери управління яких належать ЗВО; органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать ЗВО; НАН України та національних галузевих академій наук; засновників ЗВО; органів громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки; НАЗЯВО) є здійснення впливу на керовану підсистему (університети, академії, інститути та коледжі) на основі прийнятих відповідних управлінських рішень.

Суб'єкт управління повинен здійснювати свою діяльність на основі певних принципів управління – правил і норм управлінської діяльності, відповідно до яких він створений, функціонує та розвивається.

До них віднесемо такі 11 принципів:

– *цілеспрямованості* – передбачає чітку постановку цілей перед кожним ЗВО, який входить до складу об'єкта управління;

– *відкритості та прозорості* – полягає у відкритості суб'єкта управління для зовнішніх перевірок і доступності інформації про його внутрішню діяльність;

– *спланованості* – передбачає складання планів дій і їх реалізації;

– *обґрунтованості* – полягає в об'єктивному відображенні у планах дій реальних умов діяльності;

– *компетентності* – передбачає знання суб'єктом управління особливостей діяльності об'єкта управління;

– *доступності* – полягає в створенні та забезпеченні громадянам України рівних умов доступу до вищої освіти;

– *наступності* – передбачає здобуття студентами компетентностей у ЗВО (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти;

– *сталого розвитку* – полягає в забезпеченні функціонування об'єкта управління в певних умовах із заданими параметрами протягом визначеного проміжку часу;

– *державної підтримки* – передбачає державну підтримку підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей

економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної, мистецької та педагогічної діяльності, а також освітньої, наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності ЗВО, зокрема шляхом надання пільг із сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів;

– *державно-приватного партнерства* – полягає у взаємодії національних систем освіти, науки, мистецтва, бізнесу та держави з метою забезпечення розвитку економіки знань;

– *міжнародної інтеграції* – передбачає інтеграцію системи вищої освіти України у Європейський і світовий простір вищої освіти, за умови збереження та розвитку досягнень і прогресивних традицій національної вищої школи.

З точки зору *процесного підходу*, управління – серія взаємопов'язаних дій (функцій управління) [2, с. 38]. Якщо розглядати управління розвитком вищої освіти в умовах функціонування Європейського освітнього простору як процес, то керуюча підсистема здійснює його на 10 послідовних фазах:

– *цілепокладання* – визначення цілей діяльності керованої підсистеми;

– *облік* – відображення діяльності керованої підсистеми за допомогою кількісних і якісних показників;

– *аналіз* – встановлення взаємозв'язків між досліджуваними показниками;

– *прогнозування* – передбачення майбутнього стану керованої підсистеми;

– *планування* – формування планів діяльності;

– *організація* – створення певної структури керованої підсистеми для реалізації планів і призначення виконавців конкретним роботам;

– *мотивація* – створення внутрішнього спонукання виконавцям до дій;

– *контроль* – порівняння досягнутих результатів із запланованими;

– *координація* – забезпечення узгодженості дій керованої підсистеми;

– *регулювання* – усунення відхилень, збоїв і недоліків у

роботі керованої підсистеми.

Процес управління розвитком вищої освіти повинен враховувати й конкретні *ситуації*, які склалися в таких 13 сферах діяльності ЗВО:

- *господарська* – забезпечення необхідного рівня матеріально-технічної бази ЗВО для якісного надання освітніх послуг і здійснення наукової роботи;

- *економічна* – пошук шляхів і методів досягнення ЗВО найкращих результатів за найменших затрат;

- *інвестиційна* – сукупність практичних дій ЗВО щодо реалізації інвестицій;

- *інформаційно-аналітичне забезпечення* – поєднання інформації та методів її аналітичної обробки задля задоволення інформаційних потреб керівництва ЗВО для прийняття ефективних управлінських рішень, а також його стейкхолдерів;

- *маркетингова* – розвиток ринку освітніх і наукових послуг шляхом оцінки потреб споживачів (абітурієнтів) і проведенні заходів для задоволення цих потреб;

- *міжнародна* – інтеграція освітніх послуг і наукового потенціалу в міжнародну спільноту ЗВО;

- *науково-інноваційна* – проведення фундаментальних та/або прикладних наукових досліджень і розробок, використання і комерціалізація їх результатів;

- *облікова* – виявлення, вимірювання, реєстрація, накопичення, узагальнення, зберігання та передача інформації про діяльність ЗВО зовнішнім і внутрішнім користувачам для прийняття рішень;

- *освітня* – надання освітніх послуг студентам, абітурієнтам і слухачам;

- *профорієнтаційна* – допомога абітурієнтам в обранні майбутньої професії та випускникам ЗВО у працевлаштуванні;

- *соціальна* – врахування потреб й інтересів учасників освітнього процесу;

- *управління персоналом* – відтворення й ефективне використання персоналу ЗВО;

- *фінансова* – діяльність, яка спричиняє зміни розміру та складу власного капіталу і зобов'язань ЗВО.

У результаті впливу керуючої підсистеми на керовану можуть бути отримані такі результати:

– *освітні інновації* – нові форми здобуття освіти в ЗВО; нові стандарти вищої освіти та освітні програми; нові форми організації освітнього процесу й видів навчальних занять, що забезпечують підвищення якості навчального процесу; нові методи, засоби, технології викладання й навчання, а також навчально-методичні матеріали тощо;

– *наукові інновації* – нові наукові знання, отримані шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів;

– *організаційні інновації* – нові та модернізовані організаційні структури у сфері вищої освіти (нові типи ЗВО; нові структури ЗВО тощо);

– *фінансово-економічні інновації* – нові фінансово-економічні механізми у сфері вищої освіти (диверсифікація видів надходжень і витатків ЗВО; форм освітніх послуг тощо).

Слід зазначити, що Т. Парсонс виділив три рівні управління: 1) *інституційний* – забезпечує інтереси та потреби власників; на ньому здійснюється стратегічне, тактичне та загальне керівництво, розробляється політика організації; 2) *управлінський* – забезпечує реалізацію політики функціонування організації, яка розроблена вищим керівництвом і відповідає за доведення більш детальних завдань до підрозділів та за їх виконання; 3) *технічний* – відповідає за донесення поставлених завдань до безпосередніх виконавців [2, с. 24].

Рівні системи управління розвитком вищої освіти України в умовах функціонування Європейського освітнього простору можна відобразити таким чином:

– *інституційний рівень* – КМУ;

– *управлінський рівень* – МОН; галузеві державні органи, до сфери управління яких належать ЗВО; органи влади АРК, органи місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать ЗВО; НАН України та національні галузеві академії наук; засновники ЗВО; органи громадського самоврядування у

сфері вищої освіти і науки; НАЗЯВО;

– *технічний рівень* – університети, академії, інститути та коледжі.

У кожній із перерахованих вище установ також можна виділити три аналогічні рівні (інституційний, управлінський і технічний). У підсумку, на рис. 2.2 отримаємо управлінську піраміду системи управління розвитком вищої освіти України в умовах функціонування ЄПВО. На неї впливають положення міжнародних документів, що містять засади та напрями формування ЄПВО, перелік яких подано в табл. 2.1.

Звернемо увагу, що однією з передумов формування єдиного простору вищої освіти є прийняття *Великої хартії університетів* (1988 р.). Її основоположні принципи:

1. Університет – самостійна установа в суспільствах із різною організацією, що є наслідком розходжень у географічній та історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює та передає культуру за допомогою досліджень і навчання.

2. Викладання та дослідницька робота в університетах мають бути неподільні для того, щоб навчання в них відповідало постійно змінюваним потребам і запитам суспільства, науковим досягненням.

3. Свобода в дослідницькій і викладацькій діяльності є основним принципом університетського життя.

4. Університет є хранителем традицій європейського гуманізму. Тому він постійно прагне до досягнення універсального знання, перетинає географічні та політичні кордони, затверджує нагальну потребу взаємного пізнання і взаємодії різних культур [3].

До *Лісабонської конвенції* (1997 р.), було включено одинадцять розділів: 1. Визначення. 2. Компетенція органів. 3. Головні принципи, що стосуються оцінки кваліфікацій. 4. Визнання кваліфікацій, що надають доступ до вищої освіти. 5. Визнання періодів навчання. 6. Визнання кваліфікацій з вищої освіти. 7. Визнання кваліфікацій, присуджених біженцям, переміщеним особам та особам, що знаходяться у ситуації біженців. 8. Інформація про оцінку вищих закладів і програм

освіти. 9. Інформація з питань визнання. 10. Механізми застосування. 11. Заключні положення.

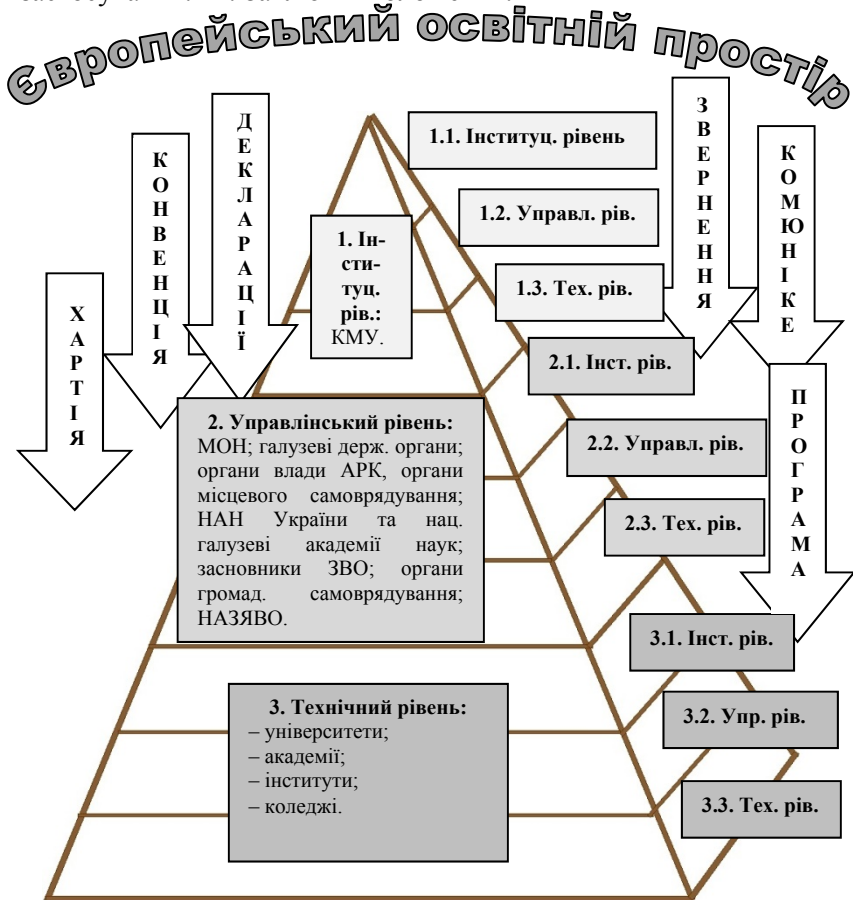

Рис. 2.1. Управлінська піраміда системи управління розвитком вищої освіти України в умовах функціонування Європейського освітнього простору

Джерело: розроблено автором.

Серед іншого у ній зазначено, що справедливе визнання кваліфікацій є ключовим елементом права на освіту та обов'язком суспільства [6].

Цей документ ратифікований Верховною Радою України

(ВРУ) 03 груд. 1999 р. [7].

Таблиця 2.1

Документи, які містять засади та напрями формування ЄПВО

№ з/п	Коротка назва документа	Повна назва документа	Місто (країна)	Дата прийняття	Кількість учасників
1	2	3	4	5	6
1	Велика хартія університетів	Magna Charta Universitatum	Болонья (Італія)	18 вересня 1988 р.	
2	Лісабонська конвенція	Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні	Лісабон (Португалія)	11 квітня 1997 р.	
3	Сорбонська декларація	Спільна Декларація «Про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти» чотирьох міністрів, що представляють Великобританію, Німеччину, Францію й Італію	Париж, Сорбонна (Франція)	25 травня 1998 р.	4 країни
4	Болонська декларація	Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти»	Болонья (Італія)	19 червня 1999 р.	30 країн
5	Саламанське звернення	Послання Саламанського з'їзду європейських закладів вищої освіти «Формування європейського простору вищої освіти»	Саламанка (Іспанія)	29-30 березня 2001 р.	>300 європ. ЗВО
6	Працьке комюніке	«До зони європейської Вищої освіти»: Комюніке зустрічі європейських міністрів освіти	Прага (Чехія)	19 травня 2001 р.	32 країни
7	Берлінське комюніке	Комюніке конференції міністрів вищої освіти Європи «Створення Європейського простору вищої освіти»	Берлін (Німеччина)	19 вересня 2003 р.	33 країни

продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5	6
8	Декларація Глазго	Декларація Глазго «Сильні університети для сильної Європи»	Брюссель (Бельгія)	15 квітня 2005 р.	
9	Бергенське комюніке	Комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти «Загально-європейський простір освіти – Досягнення цілей»	Берген (Норвегія)	19-20 травня 2005 р.	45 країн
10	Лісабонська декларація	«Університети Європи після 2010 року: різноманіття за єдності мети»	Брюссель (Бельгія)	13 квітня 2007 р.	>700 університетів
11	Лондонське комюніке	«На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації»: Комюніке Конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти	Лондон (Великобританія)	17-18 травня 2007 р.	46 країн
12	Болонська робоча програма 2007–2009	«В напрямку до Європейського простору вищої освіти – інтегрована програма на 2007–2009 рр.»	Лісабон (Португалія)	2-3 жовтня 2007 р.	
13	Львівське комюніке	«Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті»: Комюніке конференції європейських міністрів вищ. освіти	Льовен і Льовен-ля-Ньов (Бельгія)	28-29 квітня 2009 р.	46 країн
14	Будапештсько-Віденська Декларація	Будапештсько-Віденська Декларація «Про створення Європейського простору вищої освіти»	Будапешт (Угорщина), Відень (Австрія)	10-12 березня 2010 р.	47 країн
15	Бухарестське комюніке	Бухарестське комюніке «Використання нашого потенціалу з найбільшою користю: консолідація Європейського простору вищої освіти»	Бухарест (Румунія)	26-27 квітня 2012 р.	47 країн
16	Єреванське комюніке	Єреванське комюніке	Єреван (Вірменія)	14-15 травня 2015 р.	47 країн
17	Паризьке комюніке	Паризьке комюніке	Париж (Франція)	24-25 травня 2018 р.	48 країн

Джерело: укладено автором на основі [3–5].

У *Сорбонській декларації* (1998 р.) розкрито питання гармонізації архітектури європейських систем вищої освіти та зазначається, що «відкритий простір європейської вищої освіти несе багатство позитивних перспектив, звичайно ж, з повагою до відмінностей, але вимагає, з іншого боку, продовження зусиль з ліквідації бар'єрів і розробки таких рамок для викладання та навчання, які розширили б мобільність і зробили співпрацю ближчою, ніж коли-небудь раніше». Вона передбачала створення загальної системи, спрямованої як на поліпшення зовнішнього визнання та полегшення мобільності тих, хто навчається, так і на розширення можливостей їх працевлаштування. У цьому документі була задекларована спроба створити простір європейської вищої освіти, де національні особливості і загальні інтереси можуть взаємодіяти та підсилювати один одного для вигоди Європи, тих, хто вчиться і, в більш загальному сенсі, її громадян [3].

У *Саламанському зверненні* (2001 р.), на підставі якого засновано Асоціацію європейських університетів, зазначено низку принципів: автономія з відповідальністю; освіта як відповідальність перед суспільством; вища освіта, заснована на наукових дослідженнях; організована диверсифікація [3].

У свою чергу, у *Празькому комюніке* (2001 р.) зосереджено увагу на таких ключових пунктах: подальші дії після досягнення мети Болонського процесу; ухвалення системи ступенів, що легко розуміються та є зіставними; ухвалення системи, заснованої, за суттю, на двох основних циклах; установлення системи кредитів; сприяння мобільності; сприяння європейській співпраці в забезпеченні якості; сприяння європейському підходу до вищої освіти; навчання протягом усього життя; вищі навчальні заклади та студенти; сприяння забезпеченню привабливості Зони європейської вищої освіти; енергійне продовження [3].

Що стосується *Берлінського комюніке* (2003 р.), то воно містить такі питання: преамбула; прогрес; гарантія якості; структура ступеня; підвищення мобільності; створення кредитної системи; визнання ступенів; вищі навчальні заклади та студентство; впровадження європейської тематики у вищу

освіту; підвищення привабливості ЄПВО; можливість навчатися протягом усього життя; додаткові дії; перевірка результатів тощо [8].

У *Декларації Глазго* (2005 р.) визначено основи неперервного політичного діалогу на високому рівні між університетами, а саме: завдання й основні цінності сильних університетів; політичні рамки (до суспільства, заснованого на знаннях – через вищу освіту та дослідження); перефокусування болонських реформ в середині процесу, розробленого на період до 2010 року (на ЗВО); розширення дослідної й інноваційної діяльності; підготовка дослідників та їх працевлаштування; якість сильних університетів; фінансування для забезпечення сильних університетів [3].

Бергенське комюніке (2005 р.) схвалило приєднання до Болонського процесу нових країн-учасниць: Вірменії, Азербайджану, Грузії, Молдови й України. Документ містив п'ять розділів: партнерство; аналіз здобутків (система ступенів; забезпечення якості; визнання ступенів і термінів навчання); майбутні виклики та пріоритети (вища освіта та дослідницька діяльність; соціальна складова; мобільність; привабливість Загальноєвропейського простору вищої освіти та співпраця з іншими регіонами світу); аналіз здобутків у період до 2007 р.; підготовка до 2010 р. [9].

У *Лісабонській декларації* (2007 р.) зосереджено увагу на таких питаннях: створення ЄПВО; інтернаціоналізація ЄПВО; сприяння дослідженню й інноваціям; якість; автономія та фондування [3].

Лондонське комюніке (2007 р.) задекларувало створення ЄПВО, що базується на інституційній автономії, академічній свободі, рівних можливостях і демократичних принципах [3].

У *Болонській робочій програмі 2007–2009* (2007 р.) міститься амбітна програма всіх заходів, які згадуються в Лондонському комюніке, а також програма офіційних заходів Болоньї, які мали організовуватися на європейському рівні між жовтнем 2007 р. і квітнем 2009 р. [3].

Основними складовими частинами *Льовенського комюніке* (2009 р.) є: преамбула; досягнення та консолідація; навчання

зароди майбутнього: пріоритети вищої освіти в наступному десятилітті (соціальний вимір: рівний доступ і завершення навчання; навчання впродовж життя; працевлаштування; центроване на студенті навчання та викладацька місія вищої освіти; освіта, дослідницька діяльність й інновації; міжнародна відкритість; мобільність; збирання даних; багатовимірні засоби забезпечення прозорості; фінансування); організаційна структура та наступні дії [3].

У *Будапештсько-Віденській декларації* (2010 р.) офіційно проголошено створення конкурентоспроможного на міжнародному рівні та привабливого ЄПВО, в якому ЗВО, за підтримки відданих викладачів і студентів, можуть здійснювати свої різноманітні місії у суспільстві знань, і в якому студенти, користуючись перевагою мобільності з безперешкодним і справедливим визнанням кваліфікацій, можуть знайти найбільш підходящу траєкторію отримання освіти [3].

Бухарестське комюніке (2012 р.) зосереджувало увагу на таких пунктах: інвестиції у вищу освіту заради майбутнього; ЄПВО вчора, сьогодні та завтра; забезпечення якісної вищої освіти для всіх; покращення здатності до працевлаштування задля задоволення потреб Європи; посилення мобільності для кращого навчання; покращення збору даних і прозорості на підтримку політичних цілей; установлення пріоритетів на 2012–2015 рр. [3].

В *Єреванському комюніке* (2015 р.) висловлена колективна амбіція щодо досягнення в новому контексті таких цілей:

- підвищення якості й актуальності навчання та викладання – головна місія ЄПВО. Ми будемо заохочувати та підтримувати вищі навчальні заклади та співробітників у просуванні педагогічних інновацій у навчальних середовищах, орієнтованих на студентів, та повному використанні потенційних переваг цифрових технологій навчання та викладання;

- сприяння працевлаштуванню випускників протягом їхнього трудового життя на швидко мінливих ринках праці – що характеризується технологічним розвитком, появою нових профілів роботи та збільшенням можливостей для

працевлаштування та самозайнятості – є головною метою ЄПВО;

- надання нашим системам більшої інклюзивності є найважливішою метою ЄПВО, оскільки наше населення стає все більш диверсифікованим, також через імміграцію та демографічні зміни;

- упровадження узгоджених структурних реформ є необхідною умовою консолідації ЄПВО та, зрештою, його успіху [4].

Паризьке комюніке (2018 р.) акцентує, що академічна свобода і доброчесність, інституційна автономія, участь студентів і працівників у врядуванні вищої освіти та громадська відповідальність вищої освіти й за вищу освіту становлять основу ЄПВО. У документі виокремлено такі основні елементи:

- прогрес у виконанні узгоджених реформ;

- розкриття повного потенціалу ЄПВО: подальше просування запровадження. Зосередження на трьох ключових зобов'язаннях: трицикловій системі; відповідності Лісабонській Конвенції про визнання; забезпеченні якості;

- інновація в навчанні та викладанні. Подальший розвиток і повне запровадження студентоцентрованого навчання та відкрита освіта в контексті навчання впродовж життя. Оцифрування / диджиталізація відіграє важливу роль в усіх сферах суспільства. Сприяння та підтримка інституційних, національних і європейських ініціатив з педагогічної підготовки, безперервного професійного розвитку викладачів і пошук шляхів кращого визнання високої якості та інноваційного викладання в їх кар'єрах;

- більш амбіційний ЄПВО після 2020 р. [5].

Як бачимо, основними задекларованими в цих документах пріоритетами, які не втратили актуальності на сьогоднішній день, є: трициклова система вищої освіти (бакалавр, магістр, доктор філософії); визнання ступенів і термінів навчання; забезпеченні якості навчання та викладання; мобільність учасників навчального процесу; навчання впродовж життя; сприяння працевлаштуванню випускників; сприяння дослідженню й інноваціям.

Список використаної літератури

1. Основи інформаційних систем : навч. посіб. / В. Ф. Ситник, Т. А. Писаревська, Н. В. Єрьоміна, О. С. Краєва ; за ред. В. Ф. Ситника. Вид. 2-ге, переробл. і доп. Київ : Вид-во КНЕУ, 2001. 420 с.
2. Кравченко В. О. Менеджмент : навч. посіб. Одеса : Атлант, 2013. 165 с.
3. Болонський процес. Міжнародний фонд досліджень освітньої політики : веб-сайт. URL: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html (дата звернення: 20.10.2019).
4. Yerevan communiqué. Інститут професійних комунікацій : веб-сайт. URL: <http://ipq.org.ua/> (дата звернення: 20.10.2019).
5. Паризьке комюніке. Національний Еразмус+ офіс в Україні : веб-сайт. URL: <https://erasmusplus.org.ua/> (дата звернення: 20.10.2019).
6. Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні від 11.04.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_308 (дата звернення: 23.03.2020).
7. Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні : Закон України від 03.12.1999 р. № 1273-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1273-14> (дата звернення: 20.10.2019).
8. Створення Європейського простору вищої освіти : комюніке конференції міністрів вищої освіти Європи від 19.09.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_754 (дата звернення: 20.10.2019).
9. Загальноєвропейський простір освіти – Досягнення цілей : комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти від 19-20.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_576 (дата звернення: 20.10.2019).